

УДК 338.431.8

Л. Л. Мельник,

к. е. н., доцент, Дніпропетровський державний аграрний університет

СІЛЬСЬКІ ДОМОГОСПОДАРСТВА: СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ

L. L. Melnik,

Ph. D., Associate Professor, Dnipropetrovs'k State Agrarian University Ukraine

RURAL HOUSEHOLDS: CURRENT STATE, PROSPECTIVE AND DEMAND FOR GOVERNMENT SUPPORT

Досліджено стан сільських домогосподарств, визначено їхню структуру, перспективи та необхідність державної підтримки.

The state of rural households is researched, their structure, prospects and the necessity of state support are defined.

Ключові слова: сільські домогосподарства, перспективи, розвиток, державна підтримка, особисті селянські господарства.

Key words: rural households, prospects, development, government support, small family farms.

ВСТУП

На першому етапі аграрної реформи ставилося завдання створити на базі колгоспів і радгоспів різні агроструктури ринково-підприємницького типу. У ті часи багатомільйонний сектор "особистих підсобних господарств" не привертав до себе належної уваги з боку як науковців, так і практиків. Пояснюється це, напевне, тим, що більшість економістів-аграрників справедливо розглядали цей сектор як переважно натуральний, у порівнянні з яким агробізнесові господарства будь-яких розмірів мають незаперечні переваги. Іншими словами, розширення доіндустріальних, переважно споживчих домогосподарств суперечило б основній меті аграрної реформи — формування моделі аграрного виробництва ринково-підприємницького типу. Але через ряд об'єктивних і суб'єктивних факторів у перехідній економіці саме особисті підсобні господарства не тільки зберегли, але й збільшили соціально-економічну роль. У 2000 р. їхня частка у виробництві валової продукції сільського господарства становила 61,6%, тоді як у 1990 р. — 29,6% [16, с. 46]. І не випадково в наукових літературних джерелах з'явилися численні публікації, у яких досліджувалися різні аспекти господарств населення. Йдеться передусім про наукові праці таких вчених економістів-аграрників, як: В.Я. Месель-Веселяк [4], С.М. Онисько [6], О.М.

Онищенко [8], І.В. Прокопа [11], К.О. Прокопенко [12], О.Ф. Стасів [15], В.В. Юрчишин [18] і багатьох інших.

Проте незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених даній проблемі, існує багато питань, що потребують подальшого дослідження, особливо у зв'язку з появою і розвитком в Україні практично альтернативного за розмірами сектора — супервеликих "інтегрованих" агроструктур, агрохолдингів зокрема. У зв'язку з цим деякі науковці вважають, що на їхніх засадах "формується принципово новий тип аграрної економіки, ефективність якої повинна бути доведена" [5, с. 96]. Хоча, на думку інших "діяльність агрохолдингів — це крок уперед до розвитку економіки сільського господарства, відновлення соціальної інфраструктури, створення нових робочих місць" [1, с. 73]. Протилежною є точка зору тих дослідників, які стверджують, що "із розвитком великих сільськогосподарських підприємств, застосуванням потужних технічних засобів потреба в трудових ресурсах зменшується... особисті селянські господарства (господарства населення) значною мірою забезпечили трудову зайнятість селян та стали буферним фактором при зменшенні потреби сільського господарства у трудових ресурсах і нерозвиненості інфраструктури на селі" [4, с. 18, 21].

З вищевикладеними положеннями можна погоджуватися чи дискутувати. Водночас факти свідчать, що соціальний аспект агрохолдингів, як правило, невисокий і принаймні поступається колгоспам і радгоспам. Зрештою вони не створюють додаткових робочих місць і не сприяють збереженню сіл. Саме тому в умовах, які склалися в останні роки, є потреба переосмислити традиційні, а в деяких випадках неоднозначні погляди на перспективи функціонування сектора господарств населення і, в першу чергу, його найважливішого сегмента — сільських домогосподарств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дослідження стану і структури сільських домогосподарств, перспектив розвитку різних їх сегментів та необхідність державної підтримки.

РЕЗУЛЬТАТИ

У всі часи радянської влади в Україні сільські і частина міських мешканців мали у своєму розпорядженні невеликі присадибні ділянки, що давало їм можливість створити особливий вид домогосподарств, у яких вироблялась сільськогосподарська продукція. Вона використовувалася переважно для власного споживання, хоча певна частка мала товарну спрямованість. Господарства, які велися на присадибних ділянках у сільській місцевості і містах (приватний сектор), із 1958 р. офіційно називали "особисті підсобні господарства". Незаперечним було положення, згідно з яким у міру розвитку суспільного сектора, особисті підсобні господарства поступово будуть втрачати своє економічне значення. Як справедливо зазначають деякі науковці, в Україні завжди спостерігалася залежність: чим краще живуть люди, чим більшим є дохід селянської родини від роботи у колективних, державних, великих приватних підприємствах, тим легше частина сільських жителів відмовляється від ведення досить великого за розмірами присадибного господарства [2].

З перших кроків здійснення аграрної реформи і дотепер щодо перспектив особистих підсобних господарств, які почали називатися господарствами населення, і його складових висловлюються різні точки зору. У зв'язку з цим важливо відмітити, що спочатку більшість науковців вважали недоцільним розвиток особистих підсобних господарств, які дісталися нам у спадок від радянської влади. По своїй суті особисті підсобні господарства не можуть бути для нашої країни стратегічним напрямом вирі-

шення продовольчої проблеми, тому що вони є підсобними, примітивними формами господарювання. Сьогодні у Західній Європі практично відсутні аналоги нашим особистим підсобним господарствам. Там існують фермерські господарства із досить високим рівнем спеціалізації виробництва. В існуючих умовах ОПГ можна розглядати як тимчасовий вихід із ситуації [17]. "Особисті селянські господарства в силу дрібного розміру та низької технічної оснащеності не можуть бути пріоритетною формою господарювання, оскільки не спроможні запроваджувати досягнення науково-технічного прогресу" [15, с. 3].

Подальше збільшення частки земель, використовуваних дрібними виробниками, не може вважатися стратегічним напрямом формування майбутньої організаційної структури сільського господарства України [7, с. 52]. Хоча господарства населення (і зокрема — особисті селянські господарства) ще довго відіграватимуть важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки нашої держави. Тому з боку відповідних державних структур, а також науки бажано посилити увагу до особистих підсобних господарств, які виробляють понад половину валової сільськогосподарської продукції країни, проте, як і за радянських часів, продовжують залишатися серед сільськогосподарських виробників пасинками [8, с. 61].

Посилення соціально-економічної ролі господарств населення в умовах глибокої кризи сектора сільськогосподарських підприємств, сприяли тому, що чимало економістів-аграрників почали їх розглядати як перспективну форму господарювання: особисті підсобні господарства — "перспективна форма господарювання та ефективний спосіб розв'язання проблеми зайнятості на селі" [10, с. 2].

"Особистим селянським господарствам і надалі належатиме помітне місце у вітчизняному виробництві сільськогосподарської продукції... саме від розвитку цього сектора дуже великою мірою (якщо не найбільше) залежатиме майбутнє українського села як такого" [18, с. 69]. З позицій недалекого минулого і сьогодні ця форма "була, є й залишиться сферою забезпечення трудової зайнятості та основним джерелом доходів селян" [4, с. 23].

У деяких випадках сільські домогосподарства, у т.ч. особисті селянські господарства, оцінюються двояко: "У сучасних умовах наймаєсовішими та найжиттєздатнішими виробниками аграрної продукції в країні є особисті господарства населення, включаючи дачні ділянки, кооперативні сади і городи. Перевагою

можна вважати їх незалежність від державних дотацій, високу пристосованість до обставин. В умовах економічної кризи, що супроводжується значним скороченням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, господарства населення дозволили значною мірою забезпечити себе продовольством. За таких умов аграрні домогосподарства дають можливість хоча б кількісно розв'язувати продовольчу проблему. Водночас, напевне, ніхто не заперечуватиме тези, згідно з якою у віддаленій перспективі в цілому сектор аграрних домогосподарств має втратити своє сучасне соціально-економічне значення" [9, с. 116].

Відмітимо, що неоднакова оцінка соціально-економічної ролі господарств населення зумовлена різними аспектами їхнього аналізу. Одні науковці ведуть мову про господарства населення у цілому, інші — їхню найбільш важливу складову, тобто особисті селянські господарства. А тому вважаємо за необхідне спочатку розглянути сучасну структуру цих господарств.

До початку аграрної реформи усі і сільські, і міські агродомогосподарства (тобто ті, які виробляли сільськогосподарську продукцію) мали одну назву "особисті підсобні господарства". На сьогодні Держкомстат України, незалежно від місця розташування агродомогосподарств, називає їх "господарствами населення". У їхньому складі виділяється головний сегмент — сільські домогосподарства. Місце проживання власників цих господарств зареєстровано на території сільських населених пунктів. У травні 2003 р. Верховна Рада прийняла Закон України "Про особисте селянське господарство", який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади ведення особистого селянського господарства. У ньому зафіксовано, що діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької діяльності. Це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних стосунках і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Виходячи зі змісту цього Закону, можна стверджувати, що особисті селянські господарства істотно не відрізняються від сільських до-

могосподарств. Адаже і перші, і другі — фізичні особи. Такий критерій особистих селянських господарств як розмір земельної ділянки до 2 га є спільним для будь-яких інших господарств населення. Однаковим для останніх є і цільове призначення. Хоча середній розмір площі землі особистого селянського господарства дещо більший, ніж у сільського домогосподарства — на кінець 2011 р. відповідно — 1,48 га і 1,21 га [19, с. 66, 186]. Отже, тільки правова визначеність — специфічна ознака особистого селянського господарства.

Дискусійним є віднесення останніх до підприємницьких агроструктур. Юридично, можливо, це і допустимо. Але з точки зору економічної теорії, на наш погляд, усі господарські одиниці, які виробляють товари, є підприємницькими, оскільки їх метою є одержання прибутку, вони ризикують тощо. Ось чому особисті селянські господарства належать до підприємницької діяльності тією мірою, якою вони реалізують свою продукцію на ринку чи надають послуги.

У статзбірниках "Сільське господарство України" публікуються дані тільки щодо кількості особистих селянських господарств. На кінець 2011 р. вона становила 4,4 млн одиниць [16, с. 65]. Водночас у деяких фахових економічних публікаціях є дані щодо усієї кількості господарств населення. Загалом в Україні мають земельні ділянки і ведуть сільськогосподарську діяльність понад 9,4 млн домогосподарств (сільських і міських), з яких 5,2 млн — розташовані у сільській місцевості [11].

Відповідно у загальній кількості сільських домогосподарств — частка особистих селянських господарств становить 85%, тобто вони є пріоритетною складовою сільських домогосподарств.

У вищезазначених статзбірниках наведені основні показники, що характеризують господарства населення сільської місцевості, отримані за підсумками вибіркового обстеження їх сільськогосподарської діяльності.

З точки зору їхньої життєстійкості і подальшого розвитку вирішальне значення має рівень товарності селянських домогосподарств та їхні розміри. Через обмеженість статистичної інформації щодо рівня товарності сільських домогосподарств, скористаємося опублікованими даними і власними розрахунками. Так, у 2011 р. площа земельних ділянок у середньому на одне особисте селянське господарство становила 1,48 га, у т.ч. для ведення товарного сільськогосподарського виробництва 0,65 га. Виходячи з цього показника (зрозуміло, дещо

Таблиця 1. Розподіл сільських домогосподарств за площею землі (%)*

Категорії СДГ	Кількість СДГ						Площа землі СДГ					
	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2005	2007	2008	2009	2010	2011
З площею землі, га до 0,25	22,4	23,5	23,4	25,1	25,2	23,5	3,3	3,1	3,3	3,5	3,3	3,3
0,26-0,50	28,4	26,0	26,8	26,5	25,7	27,1	10,3	8,3	8,8	8,6	8,2	8,6
0,51-1,00	30,3	29,5	28,5	27,7	27,3	27,3	20,2	17,5	17,3	16,9	16,2	16,0
1,01-5,00	16,0	17,9	17,9	17,4	18,5	18,8	28,2	28,9	30,0	29,0	30,4	31,4
5,01-10,00	1,7	1,8	2,1	2,0	2,0	2,0	11,1	10,5	12,4	11,8	11,8	11,5
більше 10,0	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	26,9	31,7	28,2	30,2	30,1	29,2

Джерело: [16, с. 187].

умовно) можна визначити рівень товарності щодо рослинництва — 43,9% (у 2005 р. — 41,3%) [16, с. 65—66].

Як показують результати інших досліджень, майже 40% сільських домогосподарств, які займаються сільськогосподарською діяльністю, виробляють продукцію лише для власного споживання, ще 30% мають змішаний і 30% — переважно товарний характер діяльності. Очевидно, найрозвиненіші сімейні господарства майбутньої сільськогосподарської системи України сформулюються з представників третьої і частково другої згаданих груп [11].

Розподіл сільських домогосподарств за площею землі (табл. 1) певною мірою підтверджує ці висновки авторів.

Як видно даних таблиці 1, більше половини сільських домогосподарств мають площу землі до 0,5 га, а у їхньому складі майже 1/4 від усіх сільських домогосподарств — до 0,25 га. Останні, безперечно, виробляють продукцію переважно з метою власного споживання, тобто самозабезпечення продуктами харчування. При цьому їхня частка у загальній кількості господарств і в площі землі істотно не змінилася. Це ж стосується тієї групи сільських домогосподарств, у яких площа землі становила 0,26—0,50 га.

Змішаний характер має група сільських домогосподарств з площею землі 0,50—1,00 га, тобто до агробізнесових їх можна віднести частково. І тільки ті сільські домогосподарства, у яких площа землі становить понад 1 га, можна віднести до господарств, які мають переважно товарний характер. Якщо виходити із загальної кількості сільських домогосподарств — 5,2 млн, то кількість останніх становить 1,1 млн одиниць.

Таким чином, сучасні дослідження сільських домогосподарств дають можливість використати не тільки наукові надбання, але й практичний досвід їхнього розвитку за період 1991—2011 рр. Саме він насамперед дає підстави сформулювати такі висновки.

Положення, згідно з яким сімейно-трудові господарства мають незаперечні переваги з

точки зору самозабезпечення сумлінного і творчого відношення власника-господаря до праці — самоочевидне. Адже, будь-який власник — господар — працівник працює краще, ефективніше, ніж наймит. Водночас, як відомо, чинник "тотожності власності і праці" лише один у системі внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливають на результативність господарської діяльності. І тільки в трудомістких видах виробництва він залишається пріоритетним.

В епоху НТР економічна ефективність й стабільність агроформувань усе більше визначається рівнем їх техніко-технологічної оснащеності, яка потребує відповідних земельних площ і професійних кадрів у цілому і менеджерів зокрема. Незалежно від організаційно-правової форми великотоварні агроструктури мають переваги у використанні новітніх видів техніки, технологій, робочої сили, земельних ресурсів, впровадженні науково обґрунтованих сівозмін. А тому "в умовах глобалізації і середні за розмірами сільськогосподарські підприємства здебільшого не витримують конкуренції" [14, с. 5]. Кращий із можливих варіантів — це оптимальні за розмірами агропідприємства. Дані групування сільськогосподарських підприємств України дають підстави стверджувати, що високу ефективність забезпечують невеликі (до 250 га) господарства, які розвивають тваринництво, а також багатогалузеві сільськогосподарські підприємства розміром 1500—2000 га [12].

Переваги великих агропідприємств зумовлюють посилення концентрації виробництва у сільському господарстві. Вона проявляється в зменшенні питомої ваги господарств населення у валовій продукції сільського господарства, яка скоротилася з 61,6% у 2000 р. до 48,2% у 2011 р. [16, с. 65].

За розвинених ринкових відносин, напевне, недоречно дискутувати з приводу розвитку натуральних агродомогосподарств. Їхня певна життєстійкість в Україні зумовлена низьким рівнем усупільнення й розвитку сільськогосподарського виробництва. Великі підприємницькі структури поки що не в змозі забезпе-

чити сільське населення дешевою і якісною продукцією. За обсягом і структурою жоден фермер в країнах Заходу не виробляє іншої продукції, крім тієї, на якій він спеціалізується. Все інше йому вигідніше купити. У цілому наявність у XXI ст. великого переважно натурального сектора (близько 8 млн господарств, особливо колективних городів) є свідченням залишків мануфактурної епохи в аграрній сфері. І такі господарства поступово будуть відмирати за наявності двох важливих умов: 1) зростання грошових доходів сільських жителів; 2) насичення аграрного ринку дешевою сільськогосподарською продукцією, у міру розвитку високотоварних агроформувань, які використовують сучасні техніку та технологію.

У цілому в чисто економічному аспекті для суспільства, особливо з точки зору продовольчої безпеки, вигідним є така модель сільського господарства, у якій пріоритетним є сектор агроструктур оптимальних розмірів. Водночас з точки зору вирішення низки соціальних проблем у ній доцільно зберегти сектор дрібних і малих агрогосподарств, особливо в ближній перспективі. Для цього необхідно на державному рівні вирішити низку проблем, що їм притаманні. "Основною проблемою для господарств населення є забезпечення конкурентоспроможності, а отже, і якості продукції, та можливість гарантувати надходження великих партій стандартної продукції на ринок" [12, с. 103].

Проте цілеспрямована робота щодо впровадження науково обґрунтованих технологій у цих господарствах не ведеться, що призводить до того, що їхня продукція не відповідає вимогам якості та безпеки в рамках угод СОТ і вимог ЄС та є неконкурентоспроможною. За умови збереження існуючого низького рівня конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському ринку зростає небезпека посилення таких негативних тенденцій: 1) виробники аграрної продукції недодержуватимуть доходів, що призведе до погіршення соціально-економічних умов у сільських місцевостях; 2) надалі зростатиме негативне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС загалом і по сільськогосподарській продукції зокрема; 3) збільшиться частка імпоротної продукції у сукупному споживанні продуктів харчування в Україні [3].

Держава має зважити на низку гострих соціально-побутових проблем, притаманних аграрній сфері у цілому: неповна зайнятість, руйнація сіл, низький рівень доходів, занепад соціально-побутової сфери тощо. Якщо й не вирішити, то пом'якшити їх можна на засадах

сільських домогосподарств, передусім бізнесового сегмента. У цьому зв'язку необхідно на державному рівні забезпечити, як мінімум, такі умови.

1. Спеціалізація сімейних агрогосподарств, яка відповідає природі дрібного й малого агробізнесу, тобто трудомісткі види сільського господарства, у яких чинник приватної власності дотепер вагомий, а розміри не мають вирішального значення. Йдеться передусім про трудомісткі види виробництва (продукти малого тваринництва — баранина, козяче молоко, мед), плоди і ягоди, овочі, м'ясо свиней й усі види екологічно чистої продукції на засадах максимального використання органічних добрив. Зокрема, слід поширювати досвід господарств населення, які утримують 6—10 корів, відгодовують 20—30 свиней, 8—10 голів молодняку великої рогатої худоби, утримують 20—30 курей-несучок, 800—1000 голів птиці бройлерів. У таких господарствах ефективність значно вища [4].

Важливим фактором існування і навіть прибуткового функціонування сімейних форм господарювання є те, що сектор великотоварних агроструктур спеціалізується на порівняно небагатьох високоприбуткових видах аграрного виробництва. Агрохолдинги цікавить, у першу чергу, зернобобові культури, ріпак, соняшник, цукрові буряки і птахівництво, у деяких випадках тваринництво. Трудомісткі види об'єктивно залишаються на долю сімейного агробізнесу.

Спеціалізація сільських домогосподарств, і передусім особистих селянських господарств, не виключає диверсифікації, поєднанні кількох видів діяльності, у спрямуванні їх внутрішнього потенціалу на розширення позасільськогосподарських видів підприємництва в сільській місцевості, зокрема агротуристичної діяльності, художніх ремесел, промислів тощо. Напрями подальшого розвитку особистих селянських господарств повинні диференціюватися значною мірою залежно від чисельності працездатних осіб, які забезпечують їх функціонування [6].

2. Важливим чинником економічної стійкості для дрібного й малого аграрного бізнесу є кооперація господарюючих суб'єктів між собою та їх інтеграція з більшими агроструктурами й підприємствами третьої сфери АПК.

В економічно високорозвинених країнах, як відомо, кооперація ферм отримала широкомасштабний розвиток. Саме вона забезпечує більш-менш еквівалентний міжгалузевий обмін у межах АПК, оскільки кооперативи виконують ті функції, які у нинішній ситуації в Україні

взяли на себе різні посередницькі структури. Користуючись своїм олігопольним положенням, вони диктують ціни безпосереднім агро-виробникам, зрозуміло, на свою користь. Як наслідок, первинні виробники сільськогосподарської продукції, особливо це стосується малих агробізнесових структур, одержують лише 30—40% виручки від кінцевої (роздрібної) ціни за вироблену ними продукцію, у той час як у країнах з розвинутим сільським господарством на їхню частку припадає 50—70% і більше. Розв'язання цієї проблеми вбачається в розвитку кооперації, передусім обслуговуючої, в якій зацікавлені насамперед особисті селянські та фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства з невеликими площами землекористування. Об'єднання в кооперативи дає змогу на основі спільної постачальницької, агротехнічної, переробної і збутової діяльності досягти зіставних із середніми й великими сільськогосподарськими підприємствами рівнів технологічності та товарності, а отже — підвищити конкурентоспроможність виробленої продукції [14].

На жаль, сьогодні кооперація в сільському господарстві не отримала належного розвитку, а точніше знаходиться на етапі становлення.

3. Розвиток малих агробізнесових господарств у цілому, ОСГ зокрема, потребує розробки спеціальних програм на державному, регіональному і районному рівнях, які б врахували необхідність їхньої спеціалізації, кооперації й інтеграції. Важливою складовою цих програм є передбачення будівництва оптових аграрних ринків в кожній області, а в кожному районі створення агроторгових домів. На рівні сільських населених пунктів важливо сформувати заготівельно-обслуговуючі й збутові кооперативи, кредитні спілки тощо.

До речі, Законом України "Про особисте селянське господарство" передбачена можливість надання їм державної підтримки і сприяння їхньому розвитку відповідно до загальнодержавних і регіональних програм. Проте за увесь час, що пройшов після його прийняття (2003 р.) жодної загальнодержавної програми, яка спеціально стосувалася б особистих селянських господарств, не було прийнято, а до діючих програм аграрного сектора ці господарства мають дуже обмежений доступ [11].

Водночас "саме господарства населення потребують державної підтримки для уникнення кризи у тваринництві, оскільки тут сконцентровано виробництво тваринницької продукції, зокрема молока, та з метою розв'язання соціальних проблем на селі" [12, с. 103].

Лише за державної підтримки в сільському господарстві України сформується життєстійкий сектор агробізнесових господарств сімейного типу. А це є основою формування середнього класу селян, збереження й відтворення сільського життєвого середовища у цілому і сільської місцевості зокрема. Саме тому магістральний шлях розвитку сільських домогосподарств — створення і розвиток бізнесових господарств, частина яких поступово трансформується у фермерські господарства. Особливо це стосується сільських домогосподарств з площею землі понад 5 га. Кількість їх, а відповідно частка у загальній кількості сільських домогосподарств невелика, майже 3% (близько 150 тис. одиниць). Але важливим для агропродовольчої сфери є те, що вони використовують більше 40% від загальної площі землі сільських домогосподарств. Саме ця група вже сьогодні є представником малого сімейного агробізнесу. До речі, у 2011 р. кількість фермерських господарств в Україні, які використовували площу землі до 5 га, становила 5,2 тис. одиниць (12,7% до загальної кількості фермерських господарств, що мали сільськогосподарські угіддя [16, с. 164].

ВИСНОВКИ

Стратегічне завдання, яке ставилося перед аграріями і згідно з яким одержавлений сектор сільського господарства мав трансформуватися у ринковий, по суті, виконано. Функціонуюча нині модель сільського господарства є ринковою. За змістом власницько-господарських відносин вона аналогічна тим, які притаманні країнам з ринковою економікою. Разом з тим вона має специфіку. Майже половину продукції сільського господарства виробляють агрогосподарства переважно натурального типу, тобто їхнє економічне значення не виходить за межі потреб власників та членів сімей цих агрогосподарств. У цілому вони не в змозі забезпечити належну конкурентоспроможність національного аграрного сектора на зовнішніх агроринках, належну продовольчу безпеку і докорінне підвищення добробуту селян і всього населення країни. Для цього необхідно, щоб сектор великотварних агроструктур став пріоритетним. Водночас у нинішній ситуації, без перебільшення, одним із важливих завдань аграрної політики держави є "перебудова" сектора господарств населення, а саме їхня трансформація у дрібний і малий аграрний бізнес, зростання рівня товарності, а по можливості — створення на їхній основі фермерських господарств. Цьо-

му сприятиме і вступ України до СОТ, і формування ринку земель.

Отже, незаперечною, напевне, є теза, згідно з якою основа продовольчої безпеки України в майбутньому — це великотоварний сектор, який функціонуватиме на інтенсивно-інноваційних засадах. Інакше кажучи, якщо Україна піде шляхом розбудови постіндустріальної моделі сільського господарства, переважно натуральні селянські домогосподарства — безперспективні. Економічні закони переваг великотоварного виробництва, а відповідно і посилення концентрації у сільському господарстві, ніхто відмінити не в змозі. А тому в міру розвитку товарних агроструктур, зростання доходів населення, доступності цін на продовольчі продукти, вони поступово будуть втрачати своє сучасне значення. "Організаційно-правова структура землекористування, в якій переважає дрібнотоварний сектор, ніколи не стане базовою основою для структурно-інноваційної перебудови вітчизняної аграрної економіки" [13, с. 8].

Водночас передусім в соціальному аспекті, збереження села, повної зайнятості, виробництва багатьох трудомістких і екологічно чистих видів продукції — доцільно і в оглядовій перспективі збереження й розвитку сектора малих і навіть дрібних агрогосподарств переважно бізнесового типу. Іншими словами, аграрний сектор має оптимально поєднати великі агроструктури з малими, на засадах вигідного розподілу сфер і видів виробництва. До речі, саме "від держави залежить оптимізація співвідношення дрібного і великого виробництва" [13, с. 8].

Література:

1. Данкевич А.Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 69—73.
2. Кирилов Ю.Є. Роль сільгоспвиробників у забезпеченні продовольчої безпеки України в умовах глобалізації / Ю.Є. Кирилов // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 121—128.
3. Кондратюк О.І. Розвиток сільського господарства України в умовах продовольчої кризи / О.І. Кондратюк // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 129—132.
4. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 13—23.
5. Мороз О.О. Діяльність інтегрованих сільськогосподарських підприємств / О.О. Мороз, В.М. Семцов // Економіка АПК. — 2009. — № 6. — С. 96—103.

6. Онисько С.М. Соціально-економічні умови функціонування особистих селянських господарств / С.М. Онисько, Т.О. Шматковська // Економіка АПК. — 2009. — № 12. — С. 104—109.

7. Онищенко О.М. Формування в аграрному секторі України організаційної структури ринкової економіки / О.М. Онищенко // Економіка АПК. — 1999. — № 1. — С. 49—54.

8. Онищенко О. Особисті селянські господарства у пореформеному розвитку аграрного сектора / О. Онищенко // Економіка України. — 2003. — № 6. — С. 57—69.

9. Орленко Я.Ю. Формування продовольчої безпеки України з позицій розвитку аграрного сектора / Я.Ю. Орленко // Інвестиції: практика та досвід. — 2012. — № 7. — С. 113—116.

10. Особисті підсобні господарства України — Київ: Міністерство аграрної політики України, українська освітня програма ринкових реформ, 2001. — 40 с.

11. Прокопа І.В. Структура сучасного аграрного виробництва в Україні: соціоекономічний та організаційний аспекти / І.В. Прокопа // Агроінком. — 2012. — № 7. — С. 24—31.

12. Прокопенко К.О. Малі аграрні підприємства в аграрному секторі України / К.О. Прокопенко // Економіка АПК. — 2012. — № 4. — С. 99—104.

13. Саблук П.Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2004. — № 6. — С. 3—8.

14. Саблук П.Т. Реалізація механізму реформ в аграрній сфері / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2011. — № 10. — С. 3—6.

15. Стасів О.Ф. Реформування форм господарювання в аграрному секторі економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / О.Ф. Стасів. — Львів, 2007. — 20 с.

16. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2011 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2012 — 386 с.

17. Шпичак О.М. Ціноутворення та інфраструктура формування ринкових відносин в АПК / О.М. Шпичак // Економіка АПК. — 1999. — № 1. — С. 44—47.

18. Юрчишин В. Господарства населення: проблеми майбутнього / В. Юрчишин // Економіка України. — 2003. — № 9. — С. 67—72.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2013 р.